

KAROL MALECZYŃSKI

**UWAGI NAD BULLĄ PAPIEŻA HADRIANA IV DLA BISKUPSTWA
WROCŁAWSKIEGO OPATRZONĄ DATĄ 23 IV 1154***

Od przeszło 50 lat jest tzw. bulla Adriana IV z 23 IV 1155, zatwierdzająca posiadłości biskupstwa wrocławskiego, najstarszym dokumentem śląskim zachowanym do ostatnich czasów (1945) w oryginale. Opublikowana po raz pierwszy z kopii w r. 1858 przez Wattenbacha, a później kilkakrotnie z kilku kopij przedrukowywana¹, stanowi od 100 przeszło lat dla dyplomatyków prawdziwą zagadkę. Data roczna i dzienna bulli (23 IV 1154) nie da się w żaden sposób pogodzić z pierwszym rokiem pontyfikatu Hadriana (wybrany 4 XII 1154), koronowanego papieżem 5 XII 1154; rok pierwszy jego pontyfikatu kończył się tedy 3 względnie 4 XII 1155 r. Podobnie i indykcja III, figurująca w formule datalnej bulli, nie da się pogodzić z datą roczną i dzienną (23 IV 1154), jako że zmieniała się ona w kancelarii kurialnej we wrześniu (1 lub 24 IX), tak że na r. 1154 (kwiecień) przypadała indykcja II².

Jak długo nasza bulla znana była tylko z kopij, przypuszczano, że wszystkie te nieregularności były wynikiem omyłek przepisywaczy

* Praca niniejsza była przedmiotem seminarium doktorskiego prowadzonego przeze mnie na Uniwersytecie Wrocławskim w r. 1957/58. Poszczególni jego uczestnicy rozebrali między siebie analizę dyktatu poszczególnych części protokołu i dyspozycji, a mianowicie: mgr L. Tyszkiewicz — arengę, mgr W. Korta — narrację i dyspozycję, mgr B. Turoń — dekret, mgr J. Leszczyński — komminację, mgr W. Turoń — benedykcję, mgr S. Słowik — itinerarz kardynałów, wreszcie mgr A. Skowrońska — stronę paleograficzną ich podpisów. Biorą też oni na siebie w pełni odpowiedzialność za wyniki i dokładność kwerendy. Wnioski omawiane na seminarium zostały ostatecznie zredagowane i uzupełnione przez prof. K. Maleczyńskiego.

¹ Zestawienie druków podał ostatnio K. Maleczyński, *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, t. I, Wrocław 1956, nr 35.

² Obojętne będzie w naszym wypadku, czy użyto w nim indykcji konstantynopolińskiej, czy bedańskiej.

XIV—XVIII w.³ Ale odkrycie w r. 1905 przez Jungnitza oryginału bulli, w którym to przekazie wszystkie elementy chronologiczne zgodne były z kopiami⁴, nadzieje te przekreśliło. W nowszych wydaniach bulli (Midunsky, Maleczyński) próbowano bądź bronić wiarygodności przekazu oryginalnego przez przypuszczenie, że data dzienna i miesięczna bulli zostały dopisane później (po 25 III 1155), po upływie używanego wówczas w kancelarii papieskiej roku florenckiego, albo też lansowano przypuszczenie, że redakcja konceptu bulli miała miejsce jeszcze za czasów Anastazego IV⁵. Niektórzy wreszcie badacze uważali wciąż, że w kancelarii papieskiej przy redagowaniu bulli wrocławskiej zaszła pomyłka⁶. Sprawa pozostaje do dziś nie rozstrzygnięta.

Rzeczywiście, użycie w naszym wypadku r. 1154 zamiast 1155 dla oznaczenia jedynie możliwej do przyjęcia (według naszej rachuby) daty rocznej 1155 (z którą by się zgadzał rok pontyfikatu papieża Hadriana IV i indykcja) jest zjawiskiem zastanawiającym. Ta nieregularność kancelaryjna nie da się wytłumaczyć ani późniejszym dopisywaniem (w pozostawioną lukę) daty dziennej i miesięcznej, ani tym samym myłką ingrosatora (czy nawet dyktatora) dokumentu, jako że wypadki takie są w kancelarii papieskiej tych czasów bodaj nie spotykane. Podobnie przyjęcie bezcelowego dopisania w pozostawioną lukę daty dziennej, która w żaden sposób nie da się pogodzić z rokiem wystawienia aktu, nie znajduje uzasadnienia w praktyce kancelaryjnej papieskiej za Hadriana IV. Zastosowanie przez urzędników papieskich w naszym wypadku tak niezwyklego sposobu datowania jest tym bardziej zastanawiające, że wygotowana zaledwie 5 dni wcześniej (18 IV 1155) bulla protekcyjna dla klasztoru w Czerwińsku⁷ opatrzona jest całkiem poprawnie wyrażoną datą roczną według rachuby *a nativitate* lub według *calculus Florentinus*, zgodnymi z rokiem pontyfikatu papieża i indykcją. Tak więc sprawa poprawnej i rzeczywistej datacji bulli protekcyjnej wrocławskiej wymaga wciąż jeszcze wnikliwej analizy.

Dotychczasowe badania nad dyplomatyką papieską XI—XII w. ograniczały się do analizy cech zewnętrznych pism papieskich (kładąc zwa-

³ Por. w tej sprawie L. Schulte, *D. Protektionsbulle d. Papstes Hadrian IV. f. d. Breslauer Kirche* (Ztschr. f. Gesch. Schles., 1895, XXIX, s. 73 nn.); W. Kętrzyński, *Studia nad dokumentami XII w.* (RAU, h. XXVI) i odb. 54.

⁴ Por. L. Schulte, *D. Schutzurkunde Hadrian IV. v. 23 April J. 1155* (Darst. u. Quell. z. Schles. Gesch., 1907, III, s. 175 nn.).

⁵ M. J. Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV. f. d. Bistum Breslau v. J. 1155* (Ztschr. f. Gesch. Schles., 1936, LXX, s. 48 nn.); Maleczyński, *Kod. dypl. Śląska*, I, nr 35, przyp. 101.

⁶ Z. Budkova, *Repertorium polskich dokumentów*, Kraków 1937, nr 58 i s. 143 nn.

⁷ Por. *Kod. dypl. Pol.*, I, nr 3.

szcza szczególnie nacisk na wszelkie dopiski w formułach datalnych) względnie do badania podpisów kardynalskich i ze spostrzeżeń tych wyciągały wnioski w kierunku czy to czasu powstania czystopisów, czy to udziału kardynałów w konsystorzu i w czynnościach prawnych towarzyszących wystawianiu zwłaszcza uroczystych bull protekcyjnych (*bullae maiores*)⁸. Badania nad samym dyktatem pism papieskich XII w., poza drobnymi i niepełnymi próbami Midunskiego⁹, nie były nigdy prowadzone na szerszą skalę, mimo że próby wyciągnięcia wniosków z dyktatu uroczystych bull papieskich na przykładzie bulli gnieźnieńskiej z r. 1136 wydają się być uwieńczone w pełni sukcesem¹⁰.

Przedstawienie poniższe będzie próbą przeprowadzenia w ramach obecnych możliwości analizy formularza uroczystych bull papieskich na przestrzeni lat 1150—1159 (do śmierci Hadriana IV, 1 IX 1159). Wynikiem jej jest zwrócenie uwagi na anomalia w dyktacie uroczystych bull papieskich. Anomalia te dają się związać tylko z pewnym krótkim okresem czasu, w jakim były używane w kancelarii papieskiej. Te same natomiast formuły i zwroty w innych latach czy paru latach zupełnie nie były używane. Można wprost powiedzieć, że niektóre formuły zostały w kancelarii Hadriana IV zupełnie zaniechane, przynajmniej nie stosowano ich tu przez dłuższy okres (od grudnia 1154, aby powrócić do nich dopiero po r. 1157). Wobec tego, że nie wszystkie uroczyste bulle papieskie z lat 1150—1159 mogły być poddane podobnym badaniom, wyniki pracy będą z natury rzeczy miały tylko hipotetyczne znaczenie. Niemniej wypadnie stwierdzić, że na około 378 uroczystych bull papieskich z tych czasów, znanych z zestawienia Jaffego czy późniejszych wydań Pflugk-Hartunga i Kehra¹¹, mogło być poddanych analizie dy-

⁸ Por. F. Kaltenbrunner, *Bemerkungen über d. äusseren Merkmale d. Papsturkunden d. 12. Jhdts.* (Mittlg. d. Inst. f. Oesterr. Gesch., 1880, I, s. 373 nn.); W. Diekamp, *Z. päpstlichen Urkundenwesen d. XI, XII u. ersten Hälfte d. XIII. Jhdts.* (ibid. 1882, III, s. 565 nn., zwłaszcza s. 587 nn.); J. Pflugk-Hartung, *D. Bullen d. Päpste b. z. Ende d. XII. Jhdts.* Gotha 1901, zwłaszcza s. 100—102, 380—386; B. Katterbach, W. M. Peitz, *D. Unterschriften d. Päpste u. Kardinalen i. d. Bullae maiores v. 11. b. 14. Jhd.* (Miscellanea F. Ehrle, IV, s. 177 nn.), Roma 1921.

⁹ Por. M. J. Midunsky, *Diplomatische Untersuchungen z. Urkundenwesen d. Papstes Hadrian IV.*, Breslau 1935. Praca tegoż autora (całość w maszynopisie) nie była dostępna. Analiza jednej postaci arengi bull papieskich przez L. Santifaller, *D. Briener Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung*, Innsbruck 1921, s. 57 nn., nie oddaje pełni wszystkich wariantów tej części protokołu wstępnego.

¹⁰ Por. K. Mialeczyński, *W sprawie autentyczności bulli gnieźnieńskiej z r. 1136*, Wrocław 1947.

¹¹ Oczywiście, o ile poszczególne części protokołu były w pełni ogłoszone, co zwłaszcza w wydaniu Migne'a nie zawsze ma miejsce.

plomacyjnej łącznie do 285, czyli około 75%. Podnieść przy tym wypadnie, że niektóre części protokołu mogły być poddane analizie w rozmiarach wyczerpujących (np. arenga); inne (zwłaszcza dekret i sankcja) opuszczane zbyt często w drukach (np. u Pflugk-Hartunga) tylko w 54—70% wypadków. Niemniej jednak nawet te niekompletne wyniki badań formularza uroczystych bull papieskich wydają się być zastanawiające. Nie wydaje się też, aby przynajmniej niektóre z tych wyników mogły być przez późniejsze badania obalone.

Analizę rozpoczynamy od arengi. Otóż stwierdzić należy, że jej incipit: „In eminenti apostolice sedis“ względnie „in apostolice sedis eminenti — —“, zgodny z incipitem bulli wrocławskiej z r. 1155, pojawia się na przestrzeni lat 1150—1159 w świetle dostępnych publikacji w sumie 33 razy, z czego na r. 1151 przypadają 3 takie wypadki¹², na r. 1152 — pięć¹³, z r. 1153 pochodzi ich 6¹⁴, z następnego nawet 7¹⁵, wreszcie w r. 1155 spotykamy identyczny z naszym incipit w 5 uroczystych bullach papieskich¹⁶. Ale od tej daty nasilenie jego używania słabnie. W r. 1156 nasz incipit spotykamy 3 razy¹⁷, w roku następnym 1 raz¹⁸, w latach 1158 i 1159 mamy również po jednym wypadku¹⁹; wreszcie znamy jeszcze jedno pismo papieskie opatrzone naszym incipitem, a wystawione w latach 1157—1159²⁰. Tak tedy użycie w bulli wrocławskiej z 23 IV 1155 r. incipitu: „in eminenti sedis apostolice specula“, najzupełniej odpowiada zwyczajom kancelaryjnym tego roku.

Natomiast explicit arengi naszej podzielić można na dwie grupy: do pierwszej należą wypadki, w których arenga kończy się zwrotem: „suam iustitiam conservare“ („observare“); do drugiej te, w których explicit brzmi: „protectionem munire“; „diligentius communire“; „apostolice communire“; „sollicitudine diligere“ względnie „providere“ itp.²¹ Natomiast całość arengi w postaci identycznej z naszą, wrocławską (poza drobnym niekiedy przestawieniem słów: „sedis apostolice“ względnie

¹² J. L. 9448, 9470, 9484.

¹³ J. L. 9515, 9532, 9556, 9582; „Nachrichten d. Gött. Gel. Ges.“, 1900, s. 232.

¹⁴ J. L. 9682, 9724, 9719, 9743, 9778, 9792.

¹⁵ J. L. 9815, 9823, 9821, 9836, 9837, 9957; J. Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 135.

¹⁶ J. L. 10040, 10087, 10027, 10091, 10096.

¹⁷ J. L. 10139, 10221; „Nachrichten d. Gött. Ges. d. Wiss.“, 1909, s. 458, hist. Cl.

¹⁸ J. L. 10271.

¹⁹ Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 181; J. L. 10576.

²⁰ J. L. 10523.

²¹ Do pierwszej grupy należą: J. L. 10040, 9792, 9740, 9724, 9556, 9836, 9778, 10221, 10091; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 135; do drugiej: J. L. 9484, 9532, 9582, 9743, 9821, 9823, 10087, 10523, 10576; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 181.

„suam debemus“) spotykamy jeszcze trzykrotnie na bullach papieskich, a to 1 raz w r. 1153 i dwukrotnie w r. 1156 (30 XII 1153, 10 XII i 20 XII 1156)²²; nadto w formie bardziej lub mniej zbliżonej, niekiedy z opuszczeniem pojedynczych słów, 17 razy, z tym że na r. 1151 przypadają 2 takie wypadki²³, w r. 1152 widzimy ich 5²⁴, po 4 wypadki takie spotykamy w latach 1153 i 1154²⁵, w r. 1155 mamy ich tylko 2²⁶, w roku następnym również 2²⁷, a z lat 1157—1159 — jeden²⁸. Jak więc widzimy, po r. 1155 ten typ arengi znika prawie zupełnie z formularza papieskiego za Hadriana IV.

Jak wspomniano wyżej, wypadki zastosowania arengi identycznej z naszą względnie różniącej się tylko drobnymi przestawieniami słów są bardzo rzadkie (3 razy). Poza tym zdołano stwierdzić jeszcze dalszych 8 wypadków, kiedy arenga w nich została bardzo podobnie skonstruowana, a różnice polegają jedynie na opuszczeniu poszczególnych słów względnie dodaniu innego zakończenia (por. zestawienie na s. 271—2). Z faktu że identyczna z arengą wrocławską arenga pojawia się jeszcze dwukrotnie w grudniu 1156 r., wnosić należy, iż ten typ arengi był jeszcze do tego czasu w użyciu w kancelarii papieskiej. Jednak jest zastanawiające, że w czasie między 30 III 1155 a 10 XII 1156 ani arenga identyczna, ani choćby tylko podobna nie znalazły zastosowania w uroczystych bullach Hadriana IV.

Przechodzimy z kolei do dalszych części bulli, a to do narracji i dyspozycji. Już dawniej zwrócono uwagę na fakt, że składnia zdań w narracji i dyspozycji nie jest w bulli wrocławskiej zgodna. Jeśli w narracji użyta jest druga osoba liczby pojedynczej, to w dyspozycji zastosowano na przemian liczbę pojedynczą i mnogą. Jeśli tedy w narracji spotykamy zwrot: „tuis iustis postulationibus...“, to w dyspozycji figuruje zdanie: „firma vobis tuisque successoribus ... permaneat“. Próbowano niekiedy nieregularność tę tłumaczyć tym, iż dokument miał na myśli biskupa i kościół katedralny, a więc podmiot był przedmiotem zbiorowym, traktować go więc było można w liczbie mnogiej²⁹. Niemniej

²² J. L. 9792, 1153 30 XII. Zamiast: „apostolice sedis“, incipit brzmi: „sedis apostolice“.

²³ J. L. 9470, 9484.

²⁴ J. L. 9515, 9532, 9556, 9582; „Nachrichten d. Gött. Ges. d. Wiss.“, 1900, s. 232, hist. Cl.

²⁵ R. 1153: J. L. 9724, 9743, 9778, 9792; r. 1154: J. L. 9821, 9823, 9836; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, II, nr 135.

²⁶ J. L. 10087, 10091.

²⁷ J. L. 10221; „Nachrichten d. Gött. Ges. d. Wiss.“, 1909, s. 458.

²⁸ J. L. 10523.

²⁹ Por. M. J. Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 27, przyp. 10; Maleczyński, *Kod. dypl. Śląska*, I, nr 35, przyp. 6.

1155, 23 IV, JL. 10040
 1153, 30 XII, JL. 9792
 1156, 10 XII, JL. 10221
 1156, 20 XII, „Nachricht
 d. Gött. Ges.”, 1909,
 s. 458

1151, 1 IV, JL. 9470
 1154, 9 III, Pf. H., *Acta...*
 III, nr 135
 1155, 30 III, JL. 10091

1153, 16 V, JL. 9724

In eminenti apostolice sedis^a specula constituti fratres nostros episcopos tam vicinos quam longe positos fraterna caritate debemus^b diligere et ecclesiis, quibus domino militare noscuntur suam^c iustitiam conservare.

In eminenti apostolice sedis specula disponente domino constituti fratres nostros episcopos tam vicinos, quam longe positos debemus^a diligere et ecclesiis, quibus domino militare noscuntur suam^b iustitiam conservare debemus^c.

In eminenti sedis apostolice specula disponente domino constituti fratres nostros episcopos fraterna caritate debemus diligere et ecclesiis quibus domino militare noscuntur suam iustitiam conservare.

a) 9792: sedis apostolice.

ab) Brak, 10221, „Nachr.”

ac) Następuje: debemus 10221, „Nachr.”

a) Brak, JL. 10091.

b) Następuje: debemus, 10091.

c) Brak, JL. 10091.

jednak stwierdzić wypadnie, że tego rodzaju nieregularna składnia zdań jest na przeglądniętych 378 bull papieskich na przestrzeni lat 1150—1159 unikatem.

Więcej jeszcze, narracja i dyspozycja bulli wrocławskiej zawierają dalsze ciekawe i niezwykle zwroty. Tak tedy wyrażenie: „cui deo auctore prees”, powtarza się na przestrzeni badanego czasu jeszcze tylko 2 razy, a to w uroczystych bullach z 3 V 1152 i 23 II 1154³⁰. Po tej dacie niknie ono zupełnie z papieskiego formularza kancelaryjnego. Natomiast powszechnie zamiast wspomnianego wyrażenia stosowano zwrot: „presides”, a to od 3 V 1153 do 21 I 1155³¹. Poza tym w odpowiednim miejscu bull papieskich spotykamy zazwyczaj wyrazy: „in qua divino manicpati estis obsequio” (w bullach dla klasztorów) lub „presse dignosceris” (w bullach dla biskupstw).

Do wyjątków również należy, w świetle przeglądniętego materiału dyplomatycznego, użycie w dyspozycji zwrotu: „et per vos eidem ecclesie”. Zazwyczaj w tym miejscu figurują wyrazy: „tibi tuisque successoribus” itp. Identyczną z bullą wrocławską stylizację odpowiedniego miejsca dyspozycji spotykamy jedynie na 7 uroczystych bullach, a to z 3 V 1152, 16 V, 8 IX, 10 XII i 26 XII 1153, wreszcie 5 III i 15 IX

³⁰ J. L. 9570, 9836.

³¹ A to 3 V, 6 VI, 22 XI, 25 X 1153, 9 III, 15 X, 23 i 25 XII 1154, 21 I 1155, 10 XI 1157, 12 VI 1158; J. L. 9718, 9729, 9757, 9959, 9963, 9927, 9985; H. Beyer, *UB. z. Gesch. d. Mittelrheins*, I, Koblenz 1860, s. 659; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 135, 117.

1153, 10 XII, JL. 9778
1154, 23 II, JL. 9836

1152, 8 I, JL. 9515

1152, 14 II, JL. 9556

In eminenti apostolice sedis specula disponente domino constituti ex iniuncto nobis^a officio fratres nostros episcopos tam^b vicinos quam longe positos^b debemus diligere et ecclesiis sibi a deo commissis suam iustitiam ob-

In eminenti sedis apostolice specula divina disponente gratia constituti ex iniuncto nobis a deo apostolatus officio, fratres nostros sincere caritate diligere et ecclesiis eorum regimini et gubernationi commissis suam debemus iustitiam con-

In apostolice sedis specula disponente domino constituti fratres nostros episcopos sincera in domino caritate diligere et ecclesiis sibi a deo commissis suam debemus iustitiam conservare. Equum siquidem...

a) Dodane: apostolatus, 9836.

b-b) Brak: 9836.

c) conservare, 9836.

1154³². Po tej dacie znika wspomniany zwrot zupełnie z bull papieskich, tak że jego użycie ogranicza się wyraźnie do czasów pontyfikatu Anastazego IV, z którego śmiercią (3 XII 1154) zwrot ten ginie i za Hadriana IV ani razu nie znalazł zastosowania.

Analiza porównawcza dotychczas omówionych formuł prowadzi do dalszych ciekawych spostrzeżeń. Tak tedy bulla z 3 V 1152 r. (J. L. 9570) posiada wspólne z wrocławską zarówno zwrot: „cui deo auctore prees”, jak i „per vos eidem ecclesie”. Bulle z 10 XII 1153 i 23 II 1154 posiadają wspólne z wrocławską bardzo podobną arenę (J. L. 9778, 9836), jak i zwrot: „per vos eidem ecclesie”. Podobnie ma się rzecz z bullą z 16 V 1153 (J. L. 9724). Nie wyciągając na razie ze spostrzeżeń tych dalej idących wniosków, przechodzimy do analizy poszczególnych części protokołu końcowego, a w pierwszej linii do tzw. decretum. W naszym wypadku brzmi on:

„Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatam ecclesiam temere perturbare aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere aut aliquibus vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione et sustentatione concessa sunt usibus omnimodis profutura, salva in omnibus apospolice sedis auctoritate”.

W przebadanych pod tym względem 378 bullach naszego okresu (1150—1159) decretum dało się stwierdzić w 168 pismach papieskich. Dokładne zaś zbadanie stylizacji decretum wykazało, iż zaledwie w 13

³² J. L. 9570, 9926, 9724, 9741, 9778, 9790, 9844.

wypadkach jest ona identyczna ze stylizacją decretum bulli wrocławskiej. We wszystkich pozostałych, niekiedy nawet dosyć podobnie zre-dagowanych³³, spotykamy zwroty nie zjawiające się w naszym przywileju (np. „decernimus autem, igitur, itaque”; „ipsam ecclesiam, predic-tam, supradictam, eandem”; „temerariis vexationibus, quibuslibet”; niekiedy dodano słowa np. „et illibata, omnia, libera omnia”; „iustas datas sibi usibus vendicare” itp.).

Tych 13 wspomnianych wyżej wypadków rozkłada się w czasie, jak następuje:

r. 1151 — 1 wypadek³⁴: 6 IX;

r. 1152 — 6 wypadków³⁵: 8 I, 13 I, 14 II, 3 V, 27 V, 4 VI;

r. 1153 — 2 wypadki³⁶: 5 II, 8 IX;

r. 1154 — 1 wypadek³⁷: 5 X;

r. 1155 — 1 wypadek³⁸: 11 VI;

r. 1156 — 2 wypadki³⁹: 28 IX, 10 XII.

Jak więc widzimy, w użyciu formy decretum właściwej dla bulli wrocławskiej z r. 1155 napotykamy lukę od 5 X 1154 do 11 VI 1155; dla tego okresu bulla wrocławska byłaby jedynym wypadkiem użycia tej formuły. Ale podobieństwo wyżej wspomnianych bull często nie ogranicza się tylko do identycznego decretum. Tak tedy bulla z 3 V 1152 posiada nadto wspólnoty z wrocławską zwrot: „cui deo auctore prees” i „per vos eidem ecclesie” (J. L. 9570); bulla z 10 XII 1156 (J. L. 10 221) posiada nadto identyczną arengę; bulle z 8 I i 14 II 1152 posiadają nadto podobne arengi (J. L. 9515, 9556); dalej bulle z 15 I i 27 V 1152 wyka-zują pewne (zresztą słabe) analogie w arendzie (J. L. 9532, 9582); wresz-cie bulla z 8 IX 1153 opatrzona jest nadto wspólnym z wrocławską zwrotem: „per vos eidem ecclesie” (J. L. 9741).

Niemniej ciekawych spostrzeżeń dostarcza analiza poszczególnych części eschatokołu. Zwykła dla tego rodzaju pism popieskich sankcja (będąca jakby dalszym ciągiem decretum) rozpada się w naszym wy-padku, podobnie zresztą jak i w innych bullach protekcyjnych, na część negatywną (*comminatio*) i pozytywną (*benedictio*). Na tym jednak od-

³³ Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 46, zwraca uwagę jedynie na J. L. 10190, wykazującą według niego najbardziej zbliżoną do naszej postać decretum. W rzeczywistości jednak jest ich znacznie więcej i jeszcze bardziej do naszego zbliżonych, choć nigdy identycznie nie wystylizowanych. Stąd nie zajmu-jemy się nimi bliżej.

³⁴ J. L. 9493.

³⁵ J. L. 9515, 9532, 9556, 9570, 9582, 9588.

³⁶ J. L. 9686, 9741.

³⁷ J. L. 9927.

³⁸ J. L. 10076.

³⁹ J. L. 10206, 10221.

cinku analiza daje o wiele skromniejsze rezultaty. Znaczna część przedruków bull papieskich z naszego okresu (nawet w wydaniu Pflugk-Hartunga) bądź wprost opuszcza odpowiednie formuły, bądź je wykropkowie. Niemniej na 378 uroczystych przywilejów protekcyjnych papieskich naszego okresu dostępnych badaniom 40 wykazuje w pełni identycznie wystylizowaną tę część eschatokołu. W naszym wypadku brzmi ona:

„Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo terciove commonita, si non satisfactione congrua emendaverit, potestatis honorisque sui dignitate careat reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore ac sanguine dei et domini redemptoris nostri Ihesu Christi aliena fiat atque in extremo examine districtae ultioni subiaceat”.

Wspomniane wyżej 41 wypadków użycia identycznej komminacji rozkłada się w czasie, jak następuje:

na r. 1150 — 7 wypadków: 14 IV, 13 V, 16 IX, 23 X, 31 X, 21 XI, 24 XI, 2 XII⁴⁰;

na r. 1151 — 12 wypadków: 30 III, 4 IV, 21 IV, 2 V, 6 V, 6 IX, 26 IX, 1 X, 28 XI, 29 XII⁴¹;

na r. 1152 — 11 wypadków: 8 I, 12 I, 9 II, 14 II, 3 V, 13 V, 22 V, 27 V, 4 VI, 4 X, 29 XII⁴²;

na r. 1153 — 5 wypadków: 23 I, 3 V, 13 V, 16 V⁴³;

na r. 1158 — 2 wypadki: 21 I, 11 V⁴⁴;

na r. 1159 — 1 wypadek: 1 I⁴⁵.

I znów z zestawienia tego wyniku (z zastrzeżeniem podniesionym wyżej), że używanie przez kancelarię papieską komminacji w postaci identycznej jak w bulli wrocławskiej z 23 IV 1155 urywa się niespodziewanie 16 V 1153, aby pojawić się jeszcze trzykrotnie od 21 I 1158. Nasilenie przy tym jej użycia przypada na lata 1151—1152. Już to spostrzeżenie jest zastanawiające. Ale identyczna komminacja w wielu bullach nie jest jedynym elementem wspólnym ze stylizacją bulli wrocławskiej. Tak np. bulla z 3 V 1152 (J. L. 9570) posiada nadto identyczną z naszą stylizacją zwrotów: „cui deo auctore prees”, „per vos eidem ecclesie”, i decretum; bulle z 2 I i 14 II 1152 (J. L. 9515, 9556) wyka-

⁴⁰ J. L. 9380, 9388, 9404; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, II, nr 397, 398; „Nachrichten d. Gött. Ges. d. Wiss.”, 1900, s. 413; J. L. 9411, 9416, 9418.

⁴¹ J. L. 9468, 9464, 9471, 9474, 9476, 9477, 9488, 9493, 9494, 9495, 9497, 9502.

⁴² J. L. 9515, 9531, 9549, 9556, 9570, 9572, 9578, 9582, 9588, 9608, 9623.

⁴³ J. L. 9683, 9718, 9699, 9724; „Nachr. d. Gött. Ges. d. Wiss.”, 1902, s. 452.

⁴⁴ J. L. 10381, 10407.

⁴⁵ J. L. 10531.

zują obok komminacji podobną arenę i decretum, a bulla z 16 V 1153 (J. L. 9724) podobną arenę i identyczny zwrot: „per vos eidem ecclesie”. Bulla z 27 V 1152 (J. L. 9582) wykazuje pewne analogie w aren-dzie i identyczny dekret; wreszcie bulle z 6 IX 1151 i 4 VI 1152 (J. L. 9493, 9588) obok komminacji opatrzone są identycznie wystylizowanym decretum papieskim.

Przechodzimy wreszcie do omówienia ostatniej części eschatokołu uroczystych bull papieskich, tj. do benedykcji. Na tym odcinku wyniki ana-lizy będą co prawda obarczone tymi samymi zastrzeżeniami, co i kom-minacja. Niemniej na przestrzeni lat 1150—1159 na 378 zbadanych bull da się stwierdzić ogółem 45 wypadków, w których benedykcja oddana zo-stała identycznie, jak w naszej wrocławskiej. W bulli wrocławskiej brzmi ona:

„Cunctis autem eidem loco iusta servantibus sit pax domini nostri Ihesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniant”.

Wspomnianych 45 bull, których benedykcja jest identycznie wystyli-zowana, rozkładają się w czasie, jak następuje:

r. 1150 — 7 wypadków użycia: 13 V, 16 IX, 23 X, 31 X, 26 XI, 2 XII⁴⁶;

r. 1151 — 12 wypadków użycia: 10 II, 30 III, 11 IV, 2 V, 6 V, 13 VI, 22 VI, 6 IX, 16 XI, 28 XI, 11 XII, 29 XII⁴⁷;

r. 1152 — 13 wypadków użycia: 8 I, 12 I, 15 I, 9 II, 14 II, 20 II, 3 V, 13 V, 27 V, 4 VI, 27 IX, 4 X, 29 XII⁴⁸;

r. 1153 — 7 wypadków użycia: 23 I, 23 I, 5 II, 13 II, 16 V, 13 VI⁴⁹;

l. 1145—1153 — 1 wypadek⁵⁰;

r. 1154 — 2 wypadki użycia. 15 X, 23 XII⁵¹;

r. 1155 — 1 wypadek: 18 IV (bulla czerwińska)⁵²;

r. 1156 — 1 wypadek: 28 IX⁵³;

r. 1159 — 1 wypadek: 29 I⁵⁴.

Tak tedy i w używaniu przez kancelarię papieską stylizacji benedyk-cji dostrzegamy podobne jak w używaniu pozostałych formuł zjawisko.

⁴⁶ J. L. 9388, 9404; Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, II, nr 397, 398; „Nachr. d. Gött. d. Wiss.”, 1900, s. 413; J. L. 9417, 9418.

⁴⁷ J. L. 9445, 9468, 9470, 9476, 9477, 9488, 9489, 9493, 9496, 9497, 9498, 9502.

⁴⁸ J. L. 9515, 9531, 9532, 9550, 9556, 9558, 9570, 9572, 9582, 9588, 9607, 9608, 9623.

⁴⁹ J. L. 9682, 9683, 9686, 9699, 9724, 9723, 9730.

⁵⁰ J. L. 9642.

⁵¹ J. L. 9927, 9959.

⁵² J. L. 10031.

⁵³ J. L. 10206.

⁵⁴ J. L. 10539.

W okresie od 23 XII 1154 do 28 IX 1156 poza jednym wyjątkiem z 18 IV 1155 (bulla czerwińska) ten typ benedykcji znika z formularza kancelaryjnego papieskiego, aby zresztą pojawić się w ogóle raz jeden jeszcze, i to dopiero w r. 1159. Natomiast nasilenie używania tej stylizacji benedykcji przypada na lata 1151—1152 (ogółem 25 wypadków użycia).

I znów niejednokrotnie zwrot: „cunctis autem eidem loco...”, nie jest jedynym identycznie z naszą bullą wystylizowanym. Na wymienionych wyżej 45 takich wypadków 18 bull posiada nadto identycznie zredagowaną komminację; dalsze 3 (J. L. 9686, 9927, 10 206) decretum, 1 z r. 1151 bardzo podobną arenę (J. L. 9470), 2 następne, z r. 1154 i 1152 (J. L. 9493, 9588), decretum i komminację, z r. 1152 (J. L. 9532) pewne analogie w arendze i decretum; 3 następne z r. 1152 (J. L. 9515, 9556, 9582) bardzo podobną albo przynajmniej podobną (J. L. 9582) arenę, dekret i komminację; 1 z r. 1153 podobną arenę, zwrot: „per vos eidem ecclesie” i komminację; wreszcie bulla z 3 V 1152 (J. L. 9570) wykazuje aż 5 członów protokołu wspólnych („cui deo auctore prees”; „per vos eidem ecclesie”, dekret, komminację i benedykcję), identycznie zredagowanych jak w bulli wrocławskiej z 23 IV 1155.

Dobiegliśmy w taki sposób do końca rozważań nad dyktatem uroczystych przywilejów papieskich z lat 1150—1159 (do końca pontyfikatu Hadriana IV). Zbierając ich wyniki, z zastrzeżeniem, oczywiście, wyrażonym wyżej co do niekompletności zbadanego zasobu dyplomatycznego, możemy raz jeszcze podkreślić, że niektóre formuły w protokole i części właściwej bulli wrocławskiej, opatrzonej datą 23 IV 1154, pojawiają się w postaci identycznej jedynie najpóźniej do końca r. 1154, a później z niego nikną, aby ukazać się znów dopiero w r. 1156 lub później. I tak identyczna arena wykazuje przerwę w używaniu od 20 XII 1153 do 10 XII 1156; zwrot: „cui auctore domino prees”, znika z dniem 23 II 1154 z formularza papieskiego w ogóle; podobnie formuła: „per vos eidem ecclesie”, która ostatni raz pojawia się 15 IX 1154. Identycznie wystylizowany dekret papieski nie figuruje (poza jednym wyjątkiem z 11 VI 1155) w latach 5 X 1154 — 28 IX 1156, a komminacja wykazuje przerwę w jej stylizacji od 16 V 1153 do 21 I 1158. Wreszcie benedykcja w stylizacji identycznej z tą, którą obserwujemy w bulli wrocławskiej, znika z formularza papieskiego z dniem 23 XII 1154, aby (poza jednym wyjątkiem z 18 IV 1155 — bulla czerwińska) pojawić się ponownie dopiero 28 IX 1156. Tak tedy w okresie między 23 XII 1154 a 28 IX 1156 (poza dwoma wyjątkami, w tym jedna bulla dla Czerwińska) nie spotykamy ani jednego uroczystego przywileju papieskiego, który by wykazywał identyczną stylizację formuł omawianych wyżej. Choć daty ustawiania ich bywają rozmaite, jednak z jednym tylko wy-

jątkiem (benedykcja) są one wcześniejsze od daty 4 XII 1154, tj. wstąpienia na pontyfikat Hadriana IV. Spostrzeżenie to daje wiele do myślenia.

Sledząc rozwój i nasilenie formuł identycznych z formułami naszej bulli wrocławskiej na innych przywilejach uroczystych z lat 1150—1159 (por. tabl. po str. 280), możemy stwierdzić, że do końca r. 1151 podobieństwa te ograniczają się (z dwoma wyjątkami) do dwóch tylko formuł, a to komminacji i benedykcji. W tym czasie tylko jedna bulla wykazuje 3 elementy (dekret, komminacja i benedykcja) wspólne (J. L. 9493), a jeszcze jedna posiada wspólną z naszą bullą wrocławską arenę (bardzo podobna) i benedykcję (J. L. 9470). Dopiero r. 1152 przynosi w tym kierunku zasadniczą zmianę. Na 10 uroczystych przywilejów z tego roku jeden, z 3 V (J. L. 9570), wykazuje aż 5 części protokołu dosłownie zgodnych z naszą bullą; trzy następne: z 8 I, 14 II i 27 V 1152 (J. L. 9515, 9556, 9582), posiadają ich 4 bądź identycznych, bądź podobnych (arena), bądź analogicznie zbudowanych (arena); dwa wreszcie, z 15 I i 4 VI (J. L. 9532, 9588), posiadają 3 wspólne elementy (arena, dekret i benedykcja względnie dekret, komminacja i benedykcja). Podobnie przedstawia się rzecz w r. 1153. Choć nasilenie używania identycznych z naszą bullą formuł jakby słabnie (ogółem 6 wypadków), jednak bulla z 16 V 1153 (J. L. 9724) posiada jeszcze aż 4 cechy wspólne z naszą (podobna arena, identyczne: „per vos eidem ecclesie”, komminacja i benedykcja). Stanowi ona jedyny tego rodzaju wypadek w r. 1153. Na r. 1154 przypada już tylko jedno pismo z 2 formułami identycznymi względnie podobnymi (J. L. 9836), a w 1155 r. nie potrafimy wykazać ani jednej takiej bulli, wreszcie z r. 1156 pochodzą zaledwie dwa pisma papieskie wykazujące wspólne z naszym po 2 człony protokołu (J. L. 10206, 10221). Odnosi się wrażenie, że razem z rozpoczęciem pontyfikatu Hadriana IV (4 XII 1154) poczęły zanikać w kancelarii papieskiej dawne zwyczaje i formularze, które poprzednio były w częstym użyciu. Zbyt mało wiemy o sposobach i zwyczajach dyktatorów kurialnych z tych czasów, aby przypuszczać, że bulla wrocławska została zredagowana w brulionie gdzieś w latach 1152—1153. Niemniej wnioski z powyższych spostrzeżeń są zastanawiające.

Pojawienie się w naszej bulli, opiewającej na 23 IV 1154 (z tą datą nie zgadza się jednak indykcja i rok pontyfikatu Hadriana IV), formuł będących w użyciu w kancelarii papieskiej do 23 II 1154 daje wiele do myślenia. Gdyby bulla nasza nie zawierała poza tym żadnych innych nieregularności i niejasności, można by fakt ten tłumaczyć po prostu ponownym wejściem w użycie w kurii zaniechanych od r. 1154 formularzy i zwyczajów. Ale nie zgadzające się z datą roczną bulli elementy chronologiczne dalsze (rok pontyfikatu, indykcja) domagają się innego

		1153						1154	1156	
4 X	29 XII	23 I	5 II	13 V	16 V	8 IX	10 XII	23 II	28 IX	10 XII
					9724 pod.		9778 pod.	9836 pod.		10221 ident.
			9686		9724	9741 9741	9778	9836	10206	10221
9608	9623	9683		9699	9724					
9608	9623	9683	9686	9699	9724				10206	

wytlumaczenia tego zjawiska. Sprawę komplikują wnioski wyciągnięte z zestawienia podpisów kardynalskich.

Omawiając sprawę obecności kardynałów figurujących na naszej bulli, stwierdzić wypadnie za literaturą⁵⁵, że wszyscy kardynałowie, których podpisy figurują na bulli wrocławskiej, są zupełnie współcześni z jej datą, jeśli przyjmiemy za datę jej wystawienia (opieczątowania, wręczenia stronie?) 23 IV 1155. I tak kardynał biskup Frascati Imar jest nim od 19 IV 1142 do 7 IV 1161; kardynał presbiter tyt. s. Grisogoni Gwido był nim od 24 IX 1139 do 29 V 1158; Juliusz kard. presb. tyt. s. Marcelli był nim od 28 V 1144 do 24 II 1159; Oktawian kardynał presb. tyt. s. Caeciliae sprawował swą godność od 30 III 1151 do 14 III 1159; Odon kardynał diak. tyt. s. Georgii in Velabro (ad Velum Aureum) zasiadał na tym urzędzie od 8 III 1132 do 1 XII 1161; Gwido kard. diak. s. Mariae in Porticu był nim od 21 IX 1145 do 18 III 1158; wreszcie Gerard kard. diak. s. Mariae in Via Lata występuje w dokumentach od 31 XII 1152 do 21 VI 1155, a następca jego pojawia się dopiero 24 IV 1158⁵⁶. Jeśli tedy, ogólnie rzecz biorąc, imiona kardynałów podpisanych na bulli wrocławskiej zgadzają się z datami zasiadania ich na odpowiednich godnościach, to szczegółowe badania ich itinerarza prowadzą do szeregu dalszych niejasności. I tak kardynał s. Cecyliae Oktawian był legatem papieskim w Niemczech od 26 XII 1154 do 4 II 1155, a Gerard kard. s. Mariae in Via Lata bawił na legacji przy cesarzu niemieckim od 7 II 1154 do 11 II 1155⁵⁷. Okresy te tedy muszą odpaść z naszych rozważań. Najwięcej niejasności wykazuje itinerarz Odon kard. diak. s. Georgii ad Velum Aureum, którego podpis znika z bull papieskich z dniem 19 V 1154, aby pojawić się na nich ponownie dopiero 16 IV 1155⁵⁸. Brak przy tym jakichkolwiek danych o miejscu pobytu kardynała podczas tak długiej jego nieobecności na bullach, a przypuszczalnie także i w otoczeniu papieskim.

Zagadnienie własności podpisów kardynalskich na uroczystych bullach w czasach pontyfikatu Hadriana IV nie jest dotychczas w literaturze wyjaśnione. Choć przyjmuje się powszechnie, że regułą w tym

⁵⁵ Por. J. M. Brixius, *D. Mitglieder d. Kardinalkolegiums 1130—1181*, Berlin 1912, *pass.*; Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 39 nn.

⁵⁶ Por. Brixius, *D. Mitglieder...* *pass.*, zwłaszcza s. 134 nn. uzupełnione na podstawie dodatkowej kwerendy.

⁵⁷ Por. J. Bachmann, *D. päpstlichen Legaten in Deutschland u. Skandinavien 1125—1159*, Berlin 1913, s. 230.

⁵⁸ J. L. 9906; Migne, *Patrologia*, CLXXXIII (Anastazy IV), nr 33. Pierwsza z nich (J. L. 9906) nie drukowana, znana jest tylko z częściowej reprodukcji u Katterbacha (tabl. 40) i wykazuje tylko charakterystyczny podwójny grecki krzyż, właściwy podpisowi Odon. Ostatnia bulla, na której podpis jego dowodnie się pojawia, to bulla z 20 IV 1154, J. L. 9869.

czasie jest jeszcze własnoręczne podpisywanie bull przez kardynałów, jednak cytuje się już zbyt wiele wyjątków od tego dawnego (jeszcze z czasów Eugeniusza III) zwyczaju, aby móc mówić o jakichś stałych, wiążących przepisach kancelaryjnych pod tym względem. Ale nawet podpisywanie kardynałów przez ich prywatnych sekretarzy zdaje się pozwoli wychodzić z użycia. Tak tedy np. na 13 wypadków znanych nam podpisów kardynała biskupa Imara nie udało się dotychczas ani razu wykazać w nich identyczności ręki podpisującego, godząc się jedynie na pewne analogie czy indywidualne oddawanie przez różnych pisarzy poszczególnych części podpisu według przyjętego z góry schematu. Czyżby kardynał zmieniał tak często swych przybocznych skrybów? Co więcej, podniesiono fakt, że w jednym wypadku podpis kardynała Imara został wykonany tą samą ręką, co podpis kardynała Grzegorza⁵⁹. Inaczej ma się sprawa z podpisami kardynała Gwidona s. Grisogoni, z których 4 zostały uznane za produkt jednej ręki, 2 dalsze za wykonane przez różnych pisarzy, 1 wreszcie (ewentualnie 2) wykazują część podpisu o charakterze mocno indywidualnym⁶⁰. Najróżnorodniejsze natomiast formy wykazuje podpis kardynała Juliusza (tyt. św. Marcelego), który wykazuje bądź rękę identyczną⁶¹, bądź tylko część podpisu o charakterze indywidualnym⁶², bądź znów pismo podpisu identyczne z pismem podpisu kardynała Humbalda⁶³. Nie tu miejsce na szersze badania nad podpisami kardynałów w ogóle. Wystarczy zaznaczyć, że jedynie w odniesieniu do znanych 7 egzemplarzy podpisu kardynała Gerarda in Via Lata stwierdzono identyczność ręki we wszystkich 7 podpisach⁶⁴, a nie jest dotychczas znany ani jeden jego podpis wykonany odmienną ręką. Jedynie krzyże przed imionami kardynałów są zazwyczaj w jeden sposób wyko-

⁵⁹ Por. w tej mierze: Diekamp, *Z. päpstlichen Urkundenwesen...*, s. 582, zestawienie; Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 39; Katterbach, Peitz, *D. Unterschriften...*, s. 226 i tabl. 34, 36, 39, 40, 41, 42; J. L. 9168, 9539, 9793, 9676 (część podpisu inną ręką); J. L. 9906, 9919, 10023 (ręka kardynała Grzegorza), 10052.

⁶⁰ Por. poprzedni przyp.; J. L. 8923 (część podpisu odmienną ręką), 9793 (odmienna ręką), 9999 (według Diekampa część podpisu odmienną ręką, według Midunskiego — identyczną jak w naszym wypadku), 10042, 10078, 10087 (4 ostatnie ręką identyczną jak w bulli wrocławskiej).

⁶¹ Według Midunskiego J. L. 10019, 10078, 10254.

⁶² Według Diekampa J. L. 10060 (J. 6872, 26 III 1152?).

⁶³ Według Katterbacha J. L. 10383.

⁶⁴ Midunsky i Katterbach, J. L. 9793, 9999, 10040, 10042, 10078, 10087, 10060. Podpis kardynała Gwidona in Porticu z 10 IV 1153 (J. L. 9714) robi wrażenie, iż wykonany został identyczną ręką co figurujący bezpośrednio wyżej podpis kardynała Odonu in Velabro; por. Katterbach, Peitz, *D. Unterschriften...*, tabl. 38c.

nywane, choć i na tym polu nie brak nie dających się wytłumaczyć wyjątków⁶⁵.

Ten nieco przydługi ekskurs w kierunku paleograficznej oceny podpisów kardynalskich w czasach Hadriana IV miał na celu choćby częściową odpowiedź na pytanie, czy konieczna była w tym czasie osobista obecność danego kardynała przy wygotowaniu czystopisu bulli. Zagadnieniu temu stosunkowo mało poświęcano uwagi. Kaltenbrunner, Diekamp czy Pflugk-Hartung nie zajmują się tym zagadnieniem zupełnie⁶⁶. Jedynie Bresslau wypowiedział ostrożny sąd w tym względzie; uważa on podpisy kardynałów na uroczystych bullach papieskich co najmniej od czasów Celestyna II (1143—1144) już raczej za formalność nie świadczącą o ich konsensie, a więc chyba i o ich udziale w odpowiednim konsystorzu papieskim⁶⁷. Ale z drugiej strony wypadnie raz jeszcze z całym naciskiem podkreślić, że nie udało się dotychczas stwierdzić występowania podpisu kardynalskiego w czasie, kiedy odpowiedni dostojnik był dowolnie w kurii nieobecny (np. na legacji, w naszym wypadku Oktawian i Gerard). Tak tedy dłuższy brak podpisu danego kardynała na uroczystych przywilejach papieskich traktować wypędnie jako oznakę, że w czynnościach zastrzeżonych konsystorzowi papieskiemu dla tych czy innych powodów (np. choroba) jego właściciel nie brał udziału i stąd podpisu swego nie umieszczał na odpowiednich aktach. Po tej dygresji wracamy do analizy itinerarza kardynałów podpisanych na bulli z 23 IV 1155.

Jak podniesiono wyżej, obecność wszystkich kardynałów, których podpisy figurują na bulli wrocławskiej, da się stwierdzić w kurii od 16 IV 1155⁶⁸. Dopiero od tego momentu mogły być ich podpisy umieszczone. Czas późniejszy nie może wchodzić w rachubę, jako że od 21 VII 1155 nikną podpisy kardynała Gerarda in Via Lata. Niepodobna też przypuścić, aby z wygotowaniem bulli, której rok miałyby być wyrażony według *calculus Florentinus* (r. 1155 zaczynał się 25 III), zwlekano aż do 23 kwietnia i dopiero w tym dniu dopisano do poprzednio umieszczonej daty rocznej (1154) datę dzienną: 23 IV⁶⁹. Ale i data wcześniejszego wygotowania bulli, a to w czasie trwania roku florenckiego 1154 (od 4

⁶⁵ Np. krzyż kardynała Imara, J. L. 9168, 9539, 10052.

⁶⁶ Wszyscy oni poświęcają jedynie uwagę kwestii, czy podpisy są własnoręczne, czy też nie, nie wyciągając z tych spostrzeżeń wniosków w kierunku udziału kardynałów w odpowiednim konsystorzu papieskim czy w redagowaniu czystopisu bulli, dopuszczając jedynie (Pflugk-Hartung) kursowanie bulli w celu podpisu między kardynałami.

⁶⁷ Por. H. Bresslau, *Handbuch d. Urkundenlehre*, II, Leipzig 1938, s. 54 nn.

⁶⁸ Por. Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 46 nn.

⁶⁹ *Ibid.*, s. 49.

XII 1154 do 25 III 1155), nie może wchodzić w grę, jako że kardynał Odo s. Georgii ad Velum Aureum od 19 V 1154 do 16 IV 1155 zniknął z podpisów bull papieskich. Z drugiej strony niepodobna terminu tego cofnąć przed 1 VIII 1152, jako że od tej daty najwcześniej kardynał Gerard począł podpisywać bulle papieskie z tytułem s. Marie in Via Lata⁷⁰. Szczegółowe zbadanie itinerarza wszystkich 7 wchodzących w grę kardynałów wykazało, że jedynie w okresie od 17 V 1153 do 4 względnie 7 II 1154, tj. od pojawienia się po dłuższej nieobecności podpisu kardynała Juliusza do wyjazdu kardynała Gerarda na legację do Niemiec⁷¹, wszyscy wymienieni w bulli wrocławskiej kardynałowie bawili w otoczeniu papieskim.

Ten okres (17 V 1153—4 II 1154) stoi w dziwnej zgodności ze spostrzeżeniami naszymi nad dyktatem bull papieskich z tego właśnie okresu. Wszak bulla z 16 V 1153 (J. L. 9724) posiada arengę bardzo podobną do arengi bulli wrocławskiej, a nadto 3 dalsze części protokołu („per vos eidem ecclesie”, komminację i benedykcję) identycznie zredagowane jak w naszej. Również bardzo podobną redakcją arengi, nadto identyczną stylizacją „per vos eidem ecclesie” posiada bulla z 10 XII 1153 (J. L. 9778). Więcej jeszcze, ze wspomnianego okresu pochodzi 8 bull, na których spotykamy po 6 podpisów naszych kardynałów; brak zawsze jednak jednego z nich: w maju, w czerwcu i październiku — Imara bisk. Tusculum⁷², w grudniu — Gwidona kard. s. Chrisogoni⁷³, w grudniu i styczniu 1154 — Gerarda in Via Lata⁷⁴. Czyżby w jednym z tych terminów została bulla wrocławska uchwalona i ewentualnie wykoncypowana w brulionie, a tylko dla nieznanych powodów czystopis jej został wstrzymany?

Jak wiadomo, data dzienna i miesięczna bulli wrocławskiej (*VIII kalendas maii*) zostały dopisane w pozostawionej pierwotnie luce wprawdzie ręką tekstu, ale nieco innym atramentem⁷⁵. W związku z tym wszystkim, co powiedziano wyżej o użyciu w niej formularza sprzed r. 1154, dalej w związku z faktem, że w czasie między 17 V 1153 a 4 II 1154 spotykamy wszystkich w grę wchodzących kardynałów w kurii, wreszcie ponieważ w maju, czerwcu, październiku i grudniu 1153 oraz

⁷⁰ Por. Brixius, *D. Mitglieder...*, s. 143.

⁷¹ Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 113; Bachmann, *D. päpstlichen Legaten...*, s. 230.

⁷² A to 17 V, 16 VI, 24 i 31 X 1153, Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 113, 118; Migne, *Patrologia*, CLXXX (Eugeniusz III), s. 1604; „Nachrichten d. Gött. Ges. d. Wiss.”, 1902, s. 527.

⁷³ A to 2 XII 1153, Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 120.

⁷⁴ A to 30 XII 1153, 12 i 31 I 1154, *ibid.*, nr 126, 129; Migne, *Patrologia*, CLXXXVIII (Anastazy IV), s. 1030.

⁷⁵ Por. Midunsky, *D. Urkunde Papst Hadrian IV.*, s. 49.

styczniu 1154 r. spotykamy 8 razy podpisy 6 kardynałów figurujących w naszej bulli, nasuwa się wniosek, że redakcja brulionu bulli wrocławskiej, a co za tym idzie — odpowiednia petycja biskupa Waltera miały miejsce w maju 1153 — lutym 1154, a tylko dla przyczyn bliżej nie znanych (może niemożność uzyskania podpisów kardynalskich lub z przyczyn natury politycznej) ostateczne spisanie czystopisu i wręczenie go stronie zostały zaniechane. Rok 1154, figurujący do dziś na oryginale, zgadzałyby się dokładnie z początkiem r. 1154 (1 I—25 III), roku pontyfikatu Anastazego, jako że około 25% jego bull datowanych było według rachuby *a nativitate* (względnie *circumcisione*)⁷⁶.

Dotychczasowe badania nad pismem niektórych bull wykazywały, że podobne przerwy w wygotowaniu czystopisów bull, ba, nawet przerwy w trakcie samego wygotowania czystopisu, były dosyć częste, a trafiały się nawet w kancelarii Hadriana IV. Tak np. bulla Lucjusza II dla klasztoru w Bobbio z 14 III 1154 (J. L. 8518) wykazuje imię papieskie postawione na razurze; ślad to figurowania na czystopisie pierwotnie imienia papieża Celestyna II. Albo znowuż bulla Hadriana IV dla klasztoru w Soissons z 19 XII 1154 (J. L. 9955), gdzie imię papieża z wyjątkiem pierwszego „A” zostało wyskrobane i uzupełnione na „drianus”; i to znak, że pierwotnie stało tu „Anastasius”, z czego tylko początkowa litera pozostała nie zmieniona⁷⁷. Najciekawszy przykład cytuje Diekamp, kiedy to bulla opatrzona datą (roczną i dzienną, kilkakrotnie poprawioną) 23 V 1153 i miejscem wystawienia Viterbo. Ale w Viterbo bawił papież Eugeniusz III tylko (23 V) w r. 1145 lub 1146⁷⁸. Tak tedy bulla ta przeleżała w kancelarii papieskiej 7 lat, zanim została opieczętowana, datowana i wydana stronie.

Podobnie było zapewne i z naszą bullą. Spisana według formularza z lat 1153—1154, najsnadniej między 1 I a 4 II 1154, opatrzona zachowaną do dziś datą 1154, dla nie znanych przyczyn została przez kurię wstrzymana i w koncepcie przeleżała w kancelarii aż do wiosny 1155 r. Właśnie w tym czasie przybyło do kurii nowe poselstwo z Polski, przynoszące ze sobą petycję o wystawienie bulli protekcyjnej dla klasztoru w Czerwińsku (18 IV 1155, J. L. 10031). Tym razem petycja została spełniona. Przy tej sposobności poruszono kwestię wstrzymanej bulli wrocławskiej. Przepisano ją tedy obecnie ponownie, zmieniając imię papieża, ale zatrzymując datę roczną, pozostawiając natomiast lukę na

⁷⁶ Na 21 bull Anastazego IV wystawionych między 1 I a 25 III 1154 (p.a I). 4 posiada datę roczną 1154 (Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 129, Migne, *Patrologia*, CLXXXVIII, nr 34, 46, 51).

⁷⁷ Por. J. Pflugk-Hartung, *D. Bullen d. Päpste*, Gotha 1901, s. 101.

⁷⁸ Por. Diekamp, *Z. päpstlichen Urkundenwesen...*, s. 589.

datę dzienną, którą ostatecznie ustalono na 23 IV (1155). Na takim czystopisie umieścili swe podpisy kardynałowie, którzy raz już w jej wygotowaniu uczestniczyli w r. 1154, wreszcie uwierzytnił go kanclerz kurii, Roland, umieszczając majuskułne „R” przed swym imieniem⁷⁹. Takie wytłumaczenie wszystkich spornych kwestii nasuwających się z dokładną analizą dyplomatyczną i paleograficzną aktu jest naszym zdaniem jedynie możliwe do przyjęcia. Wyjaśnione zostają w taki sposób zarówno fakty użycia przez kurię formularza zaniechanego od r. 1154, jak i dopisania daty dziennej w luce czy wreszcie użycia r. 1154, kiedy w kancelarii Hadriana w dniu 23 IV winien on brzmieć 1155.

Pozostawałaby do wyjaśnienia sprawa, dlaczego bulla wrocławska została w początkach r. 1154 przez kancelarię papieską wstrzymana. Przypuszczać wypadnie, że oddziaływały tu w pierwszej linii momenty polityczne. Niewiele wprawdzie wiemy o stosunkach Polski z kurią w ostatnich latach pontyfikatu Eugeniusza III (zm. 8 VII 1153) i za Anasztazego IV (zm. 3 XII 1154). Trzeba jednak wziąć pod uwagę następujące fakty. Od chwili rzucenia na Polskę w r. 1148/49 interdyktu przez kardynała legata Gwidona stosunki książąt i episkopatu polskiego z kurią nagle się urywają. Śmierć 15 II 1152 r. króla niemieckiego Konrada III i wstąpienie na tron Fryderyka I Barbarossy nie spowodowały, zdaje się, większych zmian w polityce cesarstwa i papieństwa wobec książąt polskich. Lipiec 1152 r. przyniósł pośrednie zainteresowanie się Barbarossy sprawą Władysława Wygnańca w postaci wydania jego córki Ryksy za Alfonsa VII, cesarza Kastylii⁸⁰. W drugiej połowie tegoż roku nastąpiły w Rzymie zaburzenia przeciw papieżowi i powstanie pod wodzą Arnolda z Brescii, sejm cesarski w Würzburgu (październik) i obietnica rzymskiej wyprawy niemieckiej na pomoc papieństwu. Styczeń 1153 r. przyniósł układ Eugeniusza III z Fryderykiem, zatwierdzony przez legatów papieskich w marcu w Konstancji. Wśród pierwszych zatargów Barbarossy z Mediolanem⁸¹ niespodziewanie 8 VII 1153 zmarł papież Eugeniusz III.

Legaci papiescy, jacy współcześnie bawili na legacjach w Europie środkowej i północnej (kardynałowie: Jordan, Piotr, Mikołaj, Bernard

⁷⁹ Odmienny charakter pisma „R” w „Rolandi” występuje nawet na podobiznie bulli załączonej do rozprawy Schultego, *D. Schutzurkunde...*, tablica.

⁸⁰ Por. K. Maleczyński, *Dzieje Ryksy cesarzowej hiszpańskiej*, Lwów 1933.

⁸¹ Por. H. Simonsfeld, *Jahrbücher d. deut. Reiches unter Friedrich I*, Leipzig 1908, s. 77—270; Hefele-Leclercq, *Histoire des conciles*, V, cz. 2, Paris 1913, s. 849 nn.; F. Gregorovius, *Gesch. d. Stadt Rom im Mittelalter*, Stuttgart 1903.

i Grzegorz), omijali skrętnie Polskę⁸². Kwiecień 1154 r. przyniósł dalszy tryumf Barbarossy nad Anastazym IV w postaci uznania przez papieża kandydata cesarskiego na arcybiskupstwo magdeburgskie. W październiku 1154 r. rozpoczął też Fryderyk swą od dwóch lat zapowiedzianą wyprawę rzymską, a prawie równocześnie doszło do zatargu nowego papieża, Hadriana IV, z Wilhelmem, królem Sycylii, i nowego powstania Arnolda z Brescii w Rzymie. Doszło nawet do obłożenia wiecznego miasta interdyktem przez papieża, który dopiero 27 III 1155 r. został zdjęty. Tak tedy dopiero około tego czasu zaistniały w Rzymie warunki do załatwienia sprawy Wrocławia.

Poselstwo Bolesława Kędzierzawego, jakie gdzieś w tym czasie zjawilo się w Rzymie, natrafiło na przychylnie potraktowanie prośby przez Hadriana i spowodowało wystawienie 18 IV 1155 r. bulli protekcyjnej dla Czerwińska. Przy tej sposobności podniesiono też sprawę biskupstwa wrocławskiego, wstrzymaną zapewne w związku z nie wyjaśnioną sprawą Władysława Wygnańca. Obecnie, po wypędzeniu Arnolda z Brescii z Rzymu, wobec nadciągającego z wojskami niemieckimi Fryderyka, zajętego wciąż (do 18 IV) oblężeniem Tortony, zdecydował się papież na ustępstwo dla Polski i 23 IV 1155 wygotowany został ostatecznie czystopis brulionu, który od roku przeszło zalegał w kurii.

Wystawione obok siebie z przerwą niecałego tygodnia dwie bulle: czerwińska i wrocławska, choć wykazują część wspólnych podpisów kardynalskich⁸³, choć wszyscy kardynałowie (zarówno figurujący na bulli czerwińskiej, jak i wrocławskiej) podpisali przywilej Hadriana dla kanoników regularnych w Lukce z 16 IV 1155⁸⁴, jednak wykazują różnice stylizacji poszczególnych części protokołu. Bulla czerwińska (poza jednym wyjątkiem: benedykcja) zredagowana została według zasad nowego formularza kancelaryjnego papieskiego, podczas kiedy wrocławska wykazuje wszystkie cechy właściwe jeszcze redakcji bull uroczystych w czasach Anastazego IV.

Nie zaprzeczamy, że tłumaczenie takie budzić może pewne wątpliwości. Ale z drugiej strony należy podkreślić, że wszystkie dotychczas

⁸² Por. zestawienie legatów papieskich w tym czasie w Niemczech, na Węgrzech i w Skandynawii u Bachmanna, *D. päpstlichen Legaten in Deutschland und Skandinavien, pass.*, zwłaszcza s. 227 nn.

⁸³ Na bulli czerwińskiej (J. L. 10031) świadkują: Gwido kard. św. Chrysogona, Imar bisk. Tusculum, Odo s. Georgii in Velabro, Grzegorz bisk. Sabiny, Aribert kard. św. Anastazji, Juliusz św. Marcelego, Odo Mikołaja in carcere, Oktawian św. Cecylii; na bulli wrocławskiej: Imar Tusculum, Gwido Chrysogona, Juliusz św. Marcelego, Oktawian św. Cecylii, Odo ad Velabro, Gwido s. Marie in Porticu, Gerard s. Marie in Via Lata.

⁸⁴ Pflugk-Hartung, *Acta inedita*, III, nr 153.

sowe tłumaczenia nieregularności bulli z 23 IV 1155 (indykcja, rok pontyfikatu, rok 1154) nie zostały dotychczas zadowalająco rozwiązane⁶⁵. Próba niniejsza jest tedy w pojęciu autora podjęciem ponownej dyskusji nad tym problemem z nowego punktu widzenia. Niewątpliwie wymaga ona jeszcze obszernej podbudowy w postaci opracowania dyktatu uroczystych bull papieskich w okresie między zarzuceniem przez kancelarię kurialną *Liber diurnus* a powstaniem nowych formularzy i *artes dictandi* kurialnych w początkach XIII w.⁶⁶ Na razie jednak wydaje się, że tłumaczenie podane wyżej będzie najlogiczniejsze i najbardziej wnikliwie uwzględniające wszystkie niejasności zawarte w bulli dla biskupstwa wrocławskiego, opatrzonej ostatecznie datą 23 IV 1155⁶⁷.

⁶⁵ Por. w tym kierunku ostatnie uwagi Z. Budkowej, *Repertorium polskich dokumentów*, Kraków 1937, s. 143—144.

⁶⁶ Por. na ten temat H. Bresslau, *Handbuch...*, II, s. 245 nn.

⁶⁷ Już w ostatnim wydaniu bulli (*Kod. dypl. Śląska*, I, nr 35) wyrażono przypuszczenie, że czas akcji prawnej bulli wrocławskiej wypadnie przesunąć na czasy pontyfikatu Anastazego IV. Obecnie sąd ten uzyskuje szerszą argumentację.